

Academia Română
Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru”

Societatea Germano-Română de Filosofie

KARLSRUHE – MÜNSTER – BUCUREȘTI – BRAȘOV – IAȘI

CERCETĂRI FILOSOFICO-PSIHOLOGICE

PHILOSOPHISCH-PSYCHOLOGISCHE UNTERSUCHUNGEN

Anul III

Nr. 1

ianuarie–iunie 2011

EXTRAS / AUSZUG

NOTE DE LECTURĂ

Mihai Vinereanu, *Dicționar etimologic al limbii române pe baza cercetărilor de indo-europenistică*, București, Editura Alcor Edimpex S.R.L., 2009, 935 p.

Dicționarul domnului Mihai Vinereanu se înscrie în seria lucrărilor lexicografice etimologice, de largă erudiție, în care se încearcă, printre altele, o reconstituire a compatibilităților sistemelor fonologice din grupul mare al limbilor celto-ilirico-tracice. Interpretările personale, cu argumente și contraargumente, l-au condus pe autor la concluzii novatoare, legate de originea limbii române și plasarea ei într-un context lingvistic mai clar conturat în familia limbilor indo-europene.

Cercetările asupra idiomurilor indo-europene, plasate pe palierul lexicografic într-un context comparativ-istoric, au câștigat teren în ultimul timp în lingvistica românească. Amintim, în acest sens, *Lexiconul etimologic al elementelor autohtone (traco-dace) ale limbii române* de Sorin Paliga, un specialist pasionat și dedicat acestui tip de corectare lingvistică.

Și în acest caz, ca și în multe altele, estimările statistice făcute lasă însă loc unor interpretări diferite, mai ales la nivelul structurii și genezei numelor proprii.

Dicționarul este alcătuit dintr-un corpus lexical masiv de „5000 de cuvinte-titlu provenite din fondul vechi sau tradițional și cca 1000 de neologisme”.

La acesta se adaugă un studiu introductiv individualizat prin *Argument*, unde autorul își motivează încercarea lexicografică, o plasează într-un context comparativ și prezintă o diacronie a relațiilor dintre traco-dacă și grupul limbilor iliră, albaneză, balto-slave precum și cu româna, alături de o serie de date istorice, arheologice și lingvistice. Toate acestea le asociază cu o gamă întregă de deducții la nivel fonologic comparativ, dovedind o bună cunoaștere a acestui tip de abordare.

Dicționarul mai cuprinde un *Cuvânt Înainte*, semnat de prof.dr. Constantin Frâncu de la Facultatea de Litere din cadrul Universității „Al. I. Cuza” din Iași, precum și o listă bibliografică, consistentă și diversificată, din care lipsesc, din păcate, dicționarele toponimice realizate în România pe provincii istorice, Oltenia (finalizat), Muntenia, Banatul și Moldova (în curs de finalizare) iar pentru Transilvania s-au realizat dicționare toponimice grupate pe segmente teritoriale mai restrânse, de exemplu, pentru **Văile Ierii** și **Hășdății** din județul Cluj.

Dicționarul este o realizare lexicografică remarcabilă, care excelează, în cea mai mare parte, în reconstituiri fonologice. Autorul argumentează cu pasiune și erudiție în acest palier, unde, de altfel, se pot face și diverse speculații, avându-se în vedere apropierea, chiar și echivalențele fonologice cu alte limbi din arealul indo-european.

Metoda de investigare și de interpretare etimologică rămâne cea comparativ-istorică, prin care autorul încearcă o decriptare a unor cuvinte declarate cu origine necunoscută în operele lexicografice consacrate. Încercarea rămâne de multe ori vulnerabilă prin faptul că această metodă de reconstituire se bazează, în cea mai mare parte, pe ariile laterale de răspândire și de intersectare a unor sfere lexico-semantice cu extindere diacronică. Geografia unor astfel de arii laterale este la rândul ei vulnerabilizată, întrucât răspândirea nu s-a făcut niciodată liniar sau cu o semantică fermă, nealterabilă în timp.

Deși orice dicționar explicativ și etimologic, atât la nivelul cuvintelor comune cât și, mai ales, la nivelul numelor proprii cu geneză într-un nume comun, este o listă de cuvinte selectate după criterii care țin de autor, totuși diferențierile se realizează după structura articolului-titlu.

Problematika acestui dicționar fiind mult prea întinsă și imposibil de epuizat într-o prezentare de acest tip, ne-am propus să analizăm, și în acest caz succint, acele articole-titlu care privesc numele proprii, precum și relația acestora, la nivel etimologico-lexicografic, cu termenii comuni de geneză. Din cadrul acestora am selectat grupa termenilor geografici sau entopici, prezenți sau nu în dicționar, dar care ar putea, prin introducerea lor în raționamentele etimologice, să contribuie la elucidări în ciuda tendinței generale de evanescență semantică.

Pentru clarificări etimologice în diferite etape de formare a numelui de loc, cercetările de toponimie descriptivă și normativă din ultimul timp au mers pe calea prezentării raportului dintre numele comun primar și numele proprii prezente, la rândul lor, în diferite ipostaze potențate diacronic dintr-o extensie derivațională. Evidențierea acestui fapt lingvistic este cu atât mai necesară cu cât numele de loc reprezintă depozitarul unor informații lexico-semantice, fonologice, și nu numai, care în alte contexte s-au pierdut. Apropierea dintre cele două realități lexicale, numele comun primar și topicul cu posibile rădăcini etimologice în acest lexem, este marcată de riscuri din mai multe puncte de vedere. Pe de o parte, creatorii de toponime au folosit apelativele drept cuvinte autohtone în circulație, cu conotații semantice particulare, unele dintre ele dispărute pe parcurs, cum sunt unele secvențe dialectale. În lipsa unor instrumente de normare, apelativul a suferit modificări sub toate aspectele într-un anumit spațiu geografic, la rândul lor păstrate sau nu. Stabilirea microsensurilor în circulație pentru anumite segmente temporale și de teren este esențială. Pe de altă parte, numele de loc, rezultat din toponimizarea unui termen geografic comun, a păstrat formal termenul comun însă cu modificări multiple, care, de cele mai multe ori, l-au opacizat semantic. Important este că topicul inițial, hidronim, de exemplu, glisează din motive obiective către alte denotate din imediata sau depărtata vecinătate topografică, semantica și motivația inițială multiplă estompându-se sau chiar dispărând. În practica cercetării toponomastice, etimologice sau de geneză, marcate în primul rând de o diacronie sincopată, analistul poate avea la dispoziție, de multe ori, pentru raționamentul etimologic doar o ultimă ipostază toponimică dintr-un lanț derivațional, care să fi pierdut însă orice legătură cu lexemul inițial motivațional.

În acest sens, apropierea motivațională la nivel lexical, chiar și fonologic, sunt vulnerabilizate.

Apelativul **babă** (107), de exemplu, care formează un articol-titlu în dicționarul analizat, nu cuprinde sensurile rezultate dintr-o extensie semantică: „vârf înalt de deal”, „stâlp natural de piatră mai lat la bază” cu circulație montană autohtonă dar și în limbile slave, bulgara de exemplu, preluate în DTRM I 213-214 și introduse în raționamentele etimologice pentru toponime de tipul **Baba Runca**.

Apelativul **babă**, care prin sensurile de mai sus devine entopic, denumește și ipostaze oiconimice (4 în DTRM I 213 și mai multe cu diferiți determinanți), a căror filiație semantică nu poate fi pusă în legătură cu sensurile: **1.** femeie bătrână, **2.** bârnă de sprijin, menționate în dicționarul analizat.

În acest caz, ca și în multe altele, sensurile colaterale ale entopicului ca și transferul semantic către un toponim realizat de populația autohtonă au fost posibile și prin contactul nemijlocit cu o populație slavă. Răspândirea lexemului **babă** cu sensurile indicate de autorul *dicționarului* și în alte limbi indo-europene nu poate fi contestată, dar acest fapt nu poate fi pus în legătură cu numeroasele formații toponimice românești, înregistrate în dicționarele de nume de locuri.

Credem că aici este vorba de diferite trepte în procesul de geneză, prin care creatorii de toponime din spațiul românesc, prin asocieri și apropieri semantice au împământenit la nivelul apelativelor sensuri întâlnite și în limbile slave, la rândul lor integrate în familia lingvistică indo-europeană.

O situație interesantă o ridică entopicele **cucă**¹ (285), la care adăugăm varianta **coca** „vârf de deal sau munte, ridicătură de teren” (DTRM II 134) și **bahnă** (108), de la care s-au format toponime cu variante fonetice diferite.

Deși în dicționarul său domnul Vinereanu nu citează microtoponime, formate de la aceste entopice, vom extrage câteva din DTRM II însoțite de denotate diferite, parțial motivaționale, cu scopul de a stabili posibile criterii normative în crearea și transferurile semantice.

Coca 1. *Sat c. Vintilă Vodă – Bz.* **2.** *Moșie*, **3.** *Munte*, **4.** *Izvor*, **5.** *Pădure*, centrul acestei extensii fiind denotatul *munte*.

Coca Seacă 1. *Izvor s. Coca-Niculești – Bz;* **2.** *Sat*, **3.** *Moșie*, **4.** *Pădure*. Ramificațiile derivaționale din această extensie, posibile și pe verticală, extrem de alambicate, nu includ o microsecvență primară motivațională.

În această situație, raporturile semantice din interiorul perechii apelativ-nume propriu implică o permanentizare condiționată istoric a ipostazelor sincopate. Din această cauză, acea microsecvență semantică cu care operează românul-creator de toponime poate să nu mai aibă nici o legătură cu demonstrația teoretică pe care un lexicograf, de altfel un erudit de prestigiu, o face.

Între **cuca**, decriptat de domnul Vinereanu ca „deal, culme” și sensul de „ridicătură înaltă, țuguiată în vârful dealului”, extrasă dintr-o anchetă entopică din Argeș (DTRM II 196), există o ambiguitate semantică, aparent tautologică, dar distinctă față de toponimul *Dealul Cuca*. Pe de o parte, **cuca** este deal, iar, pe de altă parte, entopicul apare ca marcă specializată doar pentru o porțiune a dealului.

Dicționarul toponimic amintit evidențiază și un alt sens specializat al entopicului **cucă** și anume „prival” într-o zonă mlăștinoasă a Brăilei (DTRM II 197). În rest, **cuca** din zona Munteniei apare cu sens specializat ca „segment superior al unei înălțimi”.

De aceea, nenumăratele microsensuri, unele caracteristice pentru ipostazele derivaționale rezultate din extensii toponimice, au condus la suprapuneri de sfere semantice și de aici au apărut ambiguități de interpretare.

Credem că asocierea termenului geografic comun cu toponimul creat pe teren românesc ar putea scoate în evidență diferite **trepte etimologice**, unele dintre acestea fiind rezultatul observației directe a vorbitorului-creator, mai puțin erudit, dar apt de asociații de circumstanță. Oricum acele microsensuri ar fi dispărut din vocabularul limbii române fără toponimul în a cărui masă semantică au fost încorporate.

Tot pentru o clarificare procedurală în stabilirea originii cuvintelor, acceptarea și promovarea ideii **etimologiei în trepte**, pe care la nivel toponimic am numit-o „geneză toponimică” ar putea nuanța multe din problemele pe care le ridică acest dicționar.

Pentru exemplificare, vom analiza succint articolul-titlu **bahnă** (109). Ca de obicei se dau etimoane reconstituite până la nivel indo-european. Cu excepția Moldovei de Nord, cuvântului nederivat **bahnă** nu i se stabilește un areal românesc de răspândire și lipsește forma toponimizată.

Sesizăm atestările lexicografice ale formelor slave, singurele cu care româna a avut contact direct (*n.n.*), și legătura acestora cu arealul indo-european, care constituie prima treaptă, teoretică, în stabilirea originii cuvântului.

Trecerea entopicului **bahnă**, cu varianta **bagnă** în vocabularul românesc, ca urmare a contactului direct cu formele slave, reprezintă o a doua treaptă a genezei acestui cuvânt.

Toponimizarea treptată a acestui entopic, prin individualizări denominative a unor repere locale, constituie o altă treaptă de geneză, evidentă numai prin reface-rearea întregului lanț evolutiv formal și lexico-semantic.

Variantele diferite ale entopicului **bahnă**, **bagnă**, care s-au toponimizat în diferite perioade în spații românești, se datorează contactului direct cu arii laterale lingvistice distincte (cf. *ucr. bahno* „loc mlăștinos” pentru zona de nord a Moldovei). Aceasta ar putea fi singura explicație verosimilă a originii și prezenței acestui entopic în fondul general al limbii române.

Analizând, pe de o parte, sensurile cu care apare acest entopic toponimizat, rezultate și ele pe baza unui lung șir de transferuri de nume și de sens, iar, pe de altă parte, alternanța formelor **Bahna** și **Bagna** în sursele istorice și geografice pentru sudul țării, dispuse constant în ultimele trei secole, considerăm **bahna** aparținând fondului general al limbii române după ce a fost preluat de la slavi.

Și de această dată, domnul Vinereanu se oprește pentru entopice la treapta primă etimologică, trecând în subsidiarul evanescent legătura de geneză între termenul geografic slav, de exemplu, care a pătruns în limba română și toate fazele de toponimizare prin care acesta a trecut.

Situația este mult mai complexă în cazul entopicelor și toponimelor derivate cu sufixe, în special **-ești**. Raportat la acest grupaj lexical, domnul Vinereanu dedică un articol-titlu oiconimului **București** (162) pe care îl asociază etimologic cu antroponimul **Bucur** căruia, de altfel, îi acordă un alt articol-titlu (161). Etimologia **Bucureștiului** (*cetate, oraș*), singurele ipostaze menționate, este stabilită deci în vecinătatea antroponimului **Bucur**.

Trebuie subliniat faptul că derivarea cu sufixul **-ești** este foarte specializată și îi denumește strict doar pe descendenții lui Bucur, care s-au impus în comunitatea sătească. Toponomaștii au introdus în raționamentul genezei toponimice, categoria „nume de rup”, ca instrument de lucru în deciptarea ipostazelor din extensia derivațională în care este implicat toponimul **București**.

bukur „frumos” → **Bucur** → (*n. grup bucurești*) → **București 1. sat** → **2. cetate** → **3. târg** → **4. oraș** → **5. municipiu** → **6. regiune** ...

În acest context, ipostaza **1. (sat)** se motivează ca geneză prin antroponimul **Bucur**, admitând faza teoretică intermediară a numelui de grup. De la ipostaza a doua, *cetate*, dispare antroponimul **Bucur** ca etimon motivațional și se poate aborda logica genezei toponimice, cetatea nu s-a format în jurul descendenților lui **Bucur** ci a preluat oiconimul gata format din ipostaza *sat*, aflată aproximativ în imediata vecinătate teritorială a satului primar. Astfel, sintagma „**București**, orașul lui **Bucur**” este neavenită pentru un profesionist. Geneza acestui oiconim implică refacerea întregului lanț derivațional, iar plasarea ipostazei *oraș* pe un cerc concentric depărtat față de ipostaza inițială marchează accentuarea nemotivației.

Deși i se acordă în dicționar un articol-titlu, entopicul **săliște** nu beneficiază de o analiză a răspândirii teritoriale în spațiul românesc și nici nu i se prezintă formele toponimizate.

Prezentarea similitudinilor formale cu un posibil etimon albanez îl conduce pe autor la concluzia că *suf. -iște* este traco-iliric, fapt mai greu de acceptat în condițiile în care acest sufix a pătruns în limba română prin cuvinte împrumutate din slavă, analizabile (Philippide, ILR 152) și a fost productiv în secolele al XVI-lea – al XVII-lea. Referitor la afirmația domnului Vinereanu cu privire la originea traco-ilirică a sufixului **-iște**, aș fi fost curios să știu ce părere are despre acest sufix ca parte componentă a unui oiconim de tipul **Târgoviște**.

Asocierea acestui entopic cu perechea corelativă toponimizată și prezentarea unor izoglose de răspândire a acestuia în spațiul românesc ar fi clarificat, și de data aceasta, aspecte ale relațiilor limbii române cu limbile multor popoare cu care a venit în contact direct.

Considerăm că acest dicționar rămâne o realizare lexicografică utilă în cercurile de specialiști atât prin amplitudinea informațiilor cât, mai ales, prin curajul autorului de a marca cu responsabilitate profundă noua dinamică a analizei etimologice.

Lucrarea domnului Vinereanu accentuează ideea de misiune dublată de o hotărâre exprimată implacabil de a limita, pe cât posibil, consecințele unei astfel de investigații, provocate și promovate de sceptici.

La o eventuală nouă ediție, credem că trebuie gândită o nouă strategie în care, pe lângă acceptarea și detalierea conceptului de „etimologie în trepte”, mai este necesară și o diacronie a răspândirii lexemelor în spațiul românesc. Această nouă strategie înseamnă o reclădire a secvențelor lexicale, eliminând anumite distorsionări procedurale, cum ar fi fixarea într-o poziție rigidă, inatacabilă. Credem că redimensionarea secvențelor lexicale se poate realiza și prin prezentarea secvențelor toponimice ca latură complementară a conținutului și mesajului lexico-semantic. Salutăm încă o dată apariția dicționarului *ca un eveniment produs cu identitate* și îl recomandăm studiului.

Adrian Rezeanu

Adrian Mircea Dobre, *Filosofie socială în context interbelic la C. Rădulescu-Motru*, București, Editura Academiei Române, 2011, 252 p.

Autorul lucrării pe care o supunem atenției cititorilor noștri este doctor în științe politice al Universității București. A publicat studii de specialitate în periodicele Academiei Române sau în volume colective: „Revista de filosofie”, *Studii de istorie a filosofiei românești*, *Studii de istorie a filosofiei universale* și altele. Este redactor la Editura Academiei Române și la „Revista de filosofie”.

Lucrarea domnului Adrian Mircea Dobre pornește de la considerația că o lectură din perspectiva științei politice va pune într-o lumină nouă tezele de bază din opera gânditorului și profesorului Constantin Rădulescu-Motru, ca și contribuția sa originală în domeniu prin introducerea unor concepte precum românism, țărănism, cultură națională, destin și vocație culturală etc. În acest context, metoda principală la care recurge autorul este cea analitică, bazată pe o perspectivă comparativă și fundamentată pe o sistematizare a teoriilor epocii în care a lucrat și creat autorul discutat, dar fără a neglija însă abordările contemporane. Tratarea acestui subiect poate fi considerată, în opinia noastră, ca fiind realizată cu detașare și obiectivitate, iar documentarea lucrării este serioasă, dovadă fiind și bibliografia folosită, valorificată exemplar de autorul tezei. În mod firesc, volumul dlui Adrian Mircea Dobre nu este deloc lipsit de accente originale referitoare la contextul ideatic și ideologic la care el face referință.

Pornind de la teza enunțată încă în primele pagini, conform căreia naționalismul lui Constantin Rădulescu-Motru este identificabil cu noțiunea de românism, care este o perspectivă originală și inedită în epocă, autorul își susține afirmațiile prin argumente științifice, străduindu-se să refacă, totodată, și parcursul istoric al conceptelor aduse în discuție. Ca în mai toate operele sale, subliniază dl. Adrian Mircea Dobre, Motru nu face numai o selecție riguroasă a surselor și o critică fundamentată a textelor, dar el ține seamă de traseul fiecărui concept, trecându-l prin istoria gândirii europene. Domnul Adrian Mircea Dobre încearcă, poate nu

întotdeauna consecvent, să evidențieze liniile de forță ale acestei incursiuni filosofico-politice de ținută.

Autorul recurge inițial la un demers general-teoretic, focalizând discursul, printr-o abordare comparatistă, pe principalele teme ale teoriei naționaliste. Astfel, autorul creionează succint conținutul problemei, aducând în scenă teorii și autori români sau străini, care i-au fost lui Motru parteneri de dialog sau chiar adversari în polemici erudite, în parte contemporani cu el, prilej de fixare a demersului său teoretic-ideologic. Dintre cei români, dar nu neapărat contemporani autorului, sunt analizați – prin lucrările lor – B.P. Hasdeu, Titu Maiorescu, E. Lovinescu, Mihai Eminescu, subliniind faptul că scrierile politice ale poetului au fost comentate în mod deosebit de către Constantin Rădulescu-Motru, preluând multe din ideile polemistului de la „Timpul”. Pe de altă parte, din concepția lui Motru reiese că el nu și-a neglijat nici contemporanii: Șt. Zeletin, Mihail Manoilescu, A. C. Cuza, Nichifor Crainic, Dumitru Stăniloae, Nae Ionescu. Este notorie disputa dintre Motru și Blaga, ca și acuzele reciproce care au făcut deliciul unei epoci cu adevărat efervescente intelectual, opiniile celor doi fiind reluate și în lucrarea de față. Dar nu numai acest conflict atrage atenția autorului. Demn de menționat este caracterul relației cu o altă personalitate a epocii și, prin intermediul acesteia, dar nu ca o consecință necesară, cu un grup semnificativ de intelectuali, care au marcat definitiv curente de idei din perioada interbelică. Am numit aici pe Nae Ionescu și grupul discipolilor direcți sau mai îndepărtați ai acestuia, printre care autorul îi enumeră numai pe Mircea Eliade, Constantin Noica, Mircea Vulcănescu și Emil Cioran. Dacă întâlnirea cu Nae Ionescu nu a avut consecințe care să destructureze sistemul ideologic promovat de Motru – în esență, de factură tradiționalistă și chiar conservatoare –, ideologia drepte și extremismul ei așezat, care devenise o obsesie, nu au putut să nu marcheze totuși și gândirea susținătorului românismului.

Una dintre premisele de la care pornea Motru – reluată în scrierile sale de-a lungul timpului – era aceea a continuității dintre etape și forme istorice pe baza acumulărilor de elemente civilizatorii, prin progres economic și, ceea ce este mai important, prin propășire culturală. Aici, el se întâlnește cu marea școală conservatoare, dar națională în fond, inițiată de Titu Maiorescu.

Domnul Adrian Mircea Dobre conturează cu claritate principalul concept al operei politice a lui Motru. Astfel, el evidențiază că românismul este spiritualitatea românească însăși, adică un complex de idei și sentimente, în special un întreg de interpretări simbolice, prin care societatea existentă la un moment dat își justifică credința într-o ordine perfectă și eternă pe care e sortită să o realizeze pe pământ. Autorul subliniază și faptul că românismul său este o doctrină diferită de iredentism, țărănism, etnicism etc. Este politica realizării conștiinței de sine, care nu are un caracter speculativ, ci se întemeiază pe datele obținute de științele biologice și psihologice care pot măsura aptitudinile, potențialitățile unei totalități sociale. Românismul lui Constantin Rădulescu-Motru nu este deci „vorbărie naționalistă”, ci un fel de raport științific despre sufletul românesc. În această viziune a sa despre românism, el include și fenomenul religios, fără a confunda însă românismul cu

acesta, fără a promova deci un ortodoxism naționalist, precum alte teorii ale vremii și nu numai. Autorul constată că Rădulescu-Motru propune un sistem propriu, dar regăsește, totuși, idei ale sale și în celelalte doctrine din aceeași epocă.

Lucrarea pe care ne-o propune dl. Adrian Mircea Dobre se caracterizează printr-o densitate de idei și argumente, prin care autorul definește clar și exact locul lui Constantin Rădulescu-Motru în cultura română, propunându-ne, totodată, multe și temeinice demersuri originale asupra concepției lui Constantin Rădulescu-Motru și a celor cu care el a intrat în dialog sau în controverse, definind cu pricepere contextul intelectual și social-istoric în care acesta a lucrat.

Mihai Popa